

Omgangsprotocol

Visie op de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen

Van het onderwijs mag verwacht worden dat het inspeelt op maatschappelijke veranderingen. De school dient bewust aandacht te hebben voor maatregelen die de sociale integratie bevorderen en discriminatie voorkomen. Omdat onze samenleving steeds individualistischer en pluriformer is ingesteld, wordt het des te belangrijker om bewust aandacht te schenken aan het samenleven met anderen, rekening houden met anderen en het accepteren en waarderen van verschillen tussen mensen. Onze school besteedt veel aandacht aan dit thema. Als school zijn wij betrokken met elkaar, leerkrachten, kinderen en ouders. Wij willen ook betrokken zijn met de wereld om ons heen.

Onze school wil een veilige plek bieden, waar leerlingen leren omgaan met diversiteit. Wij willen een veilige sfeer creëren. Het bevordert openheid en respect in de school. Wij vragen regelmatig aan leerlingen en personeel naar hun welbevinden en gevoel van veiligheid.

Wij geven hier vorm aan door:

- Rots en water activiteiten in de groepen
- Enquêtes (WMK en Vensters)
- Hanteren van schoolregels
- Groepsvorming
- Actie: draaiboek als er zich toch incidenten voordoen
- Beleid ter voorkoming van pesten
- Contactpersoon op school en vertrouwenspersoon op bestuursniveau

In dit document beschrijven we onze werkwijze omtrent de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen, groepsvorming, Rots en water, schoolregels en het Pestprotocol.

De sociaal-emotionele ontwikkeling

Algemeen:

Sociaal emotionele ontwikkeling is kort samengevat: omgaan met jezelf en de ander. Dat is dus enerzijds inzicht in jezelf en de ander en daarnaast omgaan met je eigen gevoelens en die van de ander. De sociaal-emotionele ontwikkeling is feitelijk de ontwikkeling van een eigen persoonlijkheid, overeenkomstig de verwachtingen en gedragingen uit de sociale context. Bij de sociaal-emotionele ontwikkeling hoort onder andere het ontwikkelen van emoties, het zelfbeeld en het temperament van het kind. De sociaal-emotionele ontwikkeling is te onderscheiden in de sociale en de emotionele ontwikkeling.

De sociale ontwikkeling omvat het krijgen van begrip voor andere mensen en het ontwikkelen van positief gedrag en vaardigheden ten opzichte van de medemens. Hier valt ook sociale cognitie onder. Dat wil zeggen dat het kind kennis heeft van omgangsregels en relaties tussen mensen.

De emotionele ontwikkeling gaat over dat het kind leert om de gevoelens van zichzelf en anderen te begrijpen en om daar goed mee om te gaan.

De sociaal emotionele ontwikkeling per leeftijdsgroep is beschreven in bijlage 1.

Groepsvorming

Groepsvorming onder kinderen is een proces dat zich laat beïnvloeden door volwassenen. Door het geven van adequate ondersteuning op het juiste moment kan de groepsmentaliteit op een hoger plan worden gebracht. Door oog te hebben voor wat zich in de onderlinge kind-kind verhoudingen afspeelt en een tijdige bijsturing van ongewenste ontwikkelingen, kan door middel van (spel)activiteiten veel negatief gedrag en leed worden voorkomen. Daarbij is het van belang dat de

met zorg gekozen spelactiviteiten zorgvuldig met de groep worden nabesproken. Elke verandering in de groepssamenstelling kan leiden tot ingrijpende wijzigingen van de sfeer in de totale groep. Daarom is het begin van een nieuw schooljaar een uitstekend moment om heel gericht met groepsvorming bezig te zijn. Juist in deze periode worden de onderlinge, al of niet uitgesproken en vastgelegde, groepsregels bepaald. Gedurende de rest van het schooljaar blijft de groepsvorming een onderhoudsgevoelig aspect van het pedagogisch handelen van de leerkracht.

Het proces van groepsvorming wordt op gang gebracht door 3 basisbehoeften bij mensen:

- Erbij willen horen
- Invloed willen uitoefenen
- Behoeftte aan persoonlijk contact

Hierbij zijn 5 fasen te onderscheiden:

1. **Forming:** vormend, kat uit de boom kijken, kennismaken, wie zijn de anderen?
2. **Storming:** conflictfase, ontstaan van machtsverhoudingen.
3. **Norming:** vorming van groepsregels/regels: wat mag en wat moet?
4. **Performing:** productiviteit, groepswork.
5. **Adjourning:** afscheid, losmaken, afbouwen.

* Zie bijlage 2 voor de uitwerking van deze 5 fasen.

Wat betekent dit voor onze school?

De forming, (storming) en normingfase staan gedurende de eerste weken (soms wellicht tot de herfstvakantie) centraal. De introductie is zeer belangrijk. Je kunt er dan voor zorgen dat groepsafspraken eerder ontstaan en niet bepaald worden door degenen die de meeste invloed krijgen in de groep.

Met dit plan van aanpak starten we gezamenlijk het schooljaar:

- Groepsvorming op de eerste twee schooldagen (maandag en dinsdag)
- Kennismaking met elkaar
- Kennismakingsspelletjes; de school is in het bezit van het boekje “Energize - groepsactiviteiten voor groot en klein” en “Silly sports en goofy games”. Ook worden er activiteiten uit het Rots en Water-boek gehaald.
- Afspraken en groepsregels bespreken, waarbij de kinderen zelf de kans krijgen om positieve groepsregels te bedenken
- De vijf schoolregels bespreken

De Gouden weken: de eerste twee weken na de zomervakantie

De eerste weken van het schooljaar, de Gouden weken, zijn bepalend voor het creëren van een fijne sfeer in de groep. Leerlingen verkennen elkaar, de leraar en de regels. In deze periode worden de normen en waarden van een groep bepaald. De leraar speelt in deze fase een belangrijke rol. Hoe maak je nu samen met kinderen een goede start van het schooljaar? Hoe stimuleer je een positieve groepsvorming waar je een jaar lang plezier van hebt?

De Zilveren week: de eerste week na de kerstvakantie

Na elke vakantie doorloopt een groep bepaalde fasen in het proces van groepsvorming. De periode na de kerstvakantie noemen we de Zilveren week. Met name de fase van storming kan in deze periode weer zorgen voor onrust in de groep. Hoewel groepsvorming een continu proces is, biedt de Zilveren week een mooie kans om deze storm te benutten. Blik met elkaar terug en kijk vooruit. Zo bepaal je samen opnieuw de norm en werk je aan een fijne en veilige groep.

Rots en water

Rots en Water is een practise based én evidence based programma: Het is in de praktijk ontstaan. De effectiviteit van het programma is door vele onderzoeken, waaronder grote wetenschappelijke onderzoeken in Nederland, bevestigd.

Doelstelling

De doelstelling is het bevorderen van een positieve ontwikkeling van sociale en emotionele competenties en het voorkomen en/of verminderen van problemen op het *intrapersoonlijke* domein (hoe zien leerlingen zichzelf) en het *interpersoonlijke* domein (hoe gaan leerlingen met elkaar om) bij kinderen en jongeren. Onder het *intrapersoonlijke* domein valt o.a.: psychologisch welbevinden, seksuele autonomie, internaliserend gedrag, depressieve gevoelens. Onder het *interpersoonlijke* domein valt o.a.: het verminderen of voorkomen van agressie, seksueel grensoverschrijdend gedrag, pesten en gepest worden. Dit gebeurt door het aanleren van sociale vaardigheden samen met leeftijdgenoten, veelal in een schoolse setting waarbij in het algemeen alle leerlingen worden betrokken. De motivatie en betrokkenheid van leerlingen is groot door de fysieke oefeningen, spellen en reële situaties (scenario training) en veilige sfeer waarin deze worden geoefend. In elke les worden oefeningen en spellen regelmatig afgewisseld met momenten van psycho-educatie, zelfreflectie en kringgesprekken. In elke les is er tijdens of aan het eind, ruimte voor reflectie, voor het optimaliseren van de transfer van oefening naar praktijk. Het leren hanteren van het Rots en Waterconcept geeft leerlingen meer inzicht in sociale situaties en de impact van hun eigen gedrag. Rots staat voor eigen grenzen aan kunnen geven, zelfstandig beslissingen kunnen nemen, een eigen weg kunnen gaan. Water staat voor communicatie, kunnen luisteren, samen naar oplossingen kunnen zoeken, en de grenzen van anderen te respecteren. Gaandeweg dit proces leren de kinderen, o.a. in sociale situaties, weloverwogen beslissingen te nemen en ontwikkelen zij meer en veelzijdigere gedragsalternatieven.

Schoolregels en schoolafspraken

Wij zijn van mening dat schoolregels ook bijdragen aan een goede sfeer op school. Wij hebben onze schoolregels als volgt geformuleerd:

- Iedereen hoort erbij.
- We doen ons best.
- Eerlijkheid duurt het langst.
- Wees zuinig en netjes.
- Let op je taalgebruik.

Door schoolregels op te stellen probeert de school incidenten te voorkomen. Er worden 5 hoofdregels toegepast, daarnaast zijn er nog aparte regels voor het schoolplein en de algemene veiligheid. De uitwerking van de schoolregels wordt hieronder beschreven:

Iedereen hoort erbij - Voor groot en klein willen we aardig zijn.

- Betrek ook andere kinderen bij het spel.
- Maak samen afspraken over regels die bij een spel horen.
- Samenspel met kinderen uit andere groepen mag als het leerzaam en gelijkwaardig is. Bij bal, ren- en tikspellen is dat meestal niet zo. Dan speel je met maximaal 1 groep hoger of lager.

Eerlijkheid duurt het langst - Vertel eerlijk wat je ziet en hoort, dan ben je te vertrouwen op je woord.

- Als je iets ziet wat niet mag, spreek je eerst zelf het kind hierop aan. Lukt dit niet, meld het dan bij de leerkracht.
- Houd je aan de afgesproken spelregels bij een spel.
- Wees eerlijk over dingen die gebeurd zijn, ook als het niet goed is gegaan.

We doen ons best - *Wij laten duidelijk merken, dat wij goed kunnen spelen en werken.*

- Wat je zelf kunt, doe je zelf.
- Denk aan het meenemen van je gymspullen.
- Laat weten waar je bent.

Wees zuinig en netjes - *Alle dingen hebben een doel. Er netjes mee omgaan is cool.*

- Gebruik materialen waarvoor ze bedoeld zijn.
- Na het werk of spel alle materialen weer netjes opruimen in de berging.
- Je laat de gang, berging en wc netjes achter.

Let op je taalgebruik - *Gewoon praten is oké, schreeuwen en schelden: nee!*

- Gebruik nette woorden.
- Kijk iemand aan als je met elkaar praat.
- Noem elkaar bij de voornaam.

Veiligheid voor alles

- Rustig door de gangen lopen.
- Je handen en voeten houd je bij je (dus niet slaan, schoppen, duwen, ...).
- Veiligheid voor jezelf en voor een ander.

Schoolplein/buiten spelen

- We gebruiken spullen waarvoor ze bedoeld zijn op de momenten dat het mag.
- Voor elk spel de juiste plek (bijvoorbeeld tikspelen niet op en om de toestellen).
- Stoei- en lichamelijke tik-spelletjes in tweetallen, met leeftijdsgenoten en als je gelijkwaardig bent. Je speelt dit vooraan op het zand.
- Samenspel met kinderen uit andere groepen mag als het leerzaam en gelijkwaardig is. Bij bal, ren- en tikspellen is dat meestal niet zo. Dan speel je met maximaal 1 groep hoger of lager.
- We klimmen niet in de bomen en houden de natuur heel. Materialen blijven op het plein.
- Vanaf groep 3 niet meer dan vijf kinderen op de vogelnest-schommel.
- Je mag naar het voetbalveld als er toestemming is. Met klompen of stalen neuzen mag je niet voetballen.

Pestprotocol

Pesten komt helaas voor op iedere school, ook bij ons. Pestgedrag vind je bij kinderen van alle leeftijden. Het is belangrijk oog te hebben voor het onderscheid tussen pesten en plagen.

Onderscheid plagen en pesten

Plagen is vaak incidenteel, onbezonnen en spontaan ongewenst gedrag. Meestal is het een op zich onschuldige, eenmalige activiteit, waarbij het er niet om gaat iemand te kwetsen. Plagen speelt zich af tussen twee min of meer gelijken.

Pesten houdt in dat een leerling continue het slachtoffer is van negatieve opmerkingen, isoleren, schelden, beschuldigen en beledigingen zijn aan de orde van de dag. De onmacht van het slachtoffer staat tegenover de overmacht van de pester.

Pesten niet isoleren

Het pestprobleem is volgens ons niet uitsluitend het probleem van het slachtoffer en de pester. Op de achtergrond is er altijd een groep zwijgende kinderen. Zij vormen voor de pester het publiek, waaraan hij zijn succes afmeet. Er zijn ook kinderen die het pestgedrag afkeuren, maar er zich niet mee bemoeien. Zodra leerkrachten en ouders geconfronteerd worden met kinderen die pesten of gepest worden, is het zaak onmiddellijk gezamenlijk actie te ondernemen. Niemand mag de ogen

sluiten voor pestgedrag. Niemand mag aan de kant blijven staan. Incidenten op het gebied van sociale veiligheid dienen serieus genomen te worden.

Uitgangspunten:

- Alle betrokkenen (ouders, leerkrachten, kinderen) zien pesten als een serieus probleem.
- De school en ouders treden samen op en nemen stelling zodra pestgedrag gesignaleerd wordt.
- De school tracht incidenten te voorkomen door regels op te stellen en het onderwerp met de kinderen bespreekbaar te maken.
- Belangrijk is dat kinderen inzien dat melden van pestgedrag niet wordt gezien als klikken. Ieder kind is verantwoordelijk voor een goede sfeer in de groep.

Het onderwerp wordt bespreekbaar gemaakt middels een kringgesprek, binnen de groepsvorming en door het geven van Rots en water.

Signalen van pestgedrag zijn onder andere:

- Voortdurend vervelende opmerkingen maken over iemand.
- Nooit iemand bij zijn naam noemen.
- Iemand altijd ergens de schuld van geven.
- Opmerkingen maken over uiterlijk en/of kleding.
- Iemands spullen afpakken, verstoppen, beschadigen.
- Briefjes, appjes, berichtjes of andere communicatie via social media doorgeven met vervelende teksten.
- Iemand uitschelden.

Afhandeling van incidenten op het gebied van sociale veiligheid:

1. Pestgedrag wordt gesignaleerd en gemeld bij de leerkracht.
2. De leerkracht oriënteert zich op de melding.
3. Als er sprake is van plagerij wordt er een gesprekje gevoerd met beide kinderen.
4. Als er sprake is van pestgedrag volgt een (kind)gesprek met slachtoffer, pester en worden eventueel andere kinderen gehoord. Er worden afspraken gemaakt om een einde te maken aan het pestgedrag. Ouders van de pester en het gepeste kind worden ingelicht over de problemen en de gemaakte afspraken. Dit wordt schriftelijk vastgelegd in het digitaal kinddossier.
5. Gedurende twee weken wordt aan het einde van de week een gesprek gehouden met pester en gepeste of de gemaakte afspraken worden nagekomen.
6. Als het gedrag verbeterd is, wordt de zaak afgesloten. Als er geen verbeteringen zijn worden de ouders hierover geïnformeerd, alsmede de geledingen op school (MR).
7. School en ouders worden het eens over inschakelen van professionele hulp..
8. Er volgt een nieuw gesprek met de pester, waarbij ouders en directeur aanwezig zijn. Gewezen wordt nogmaals op effecten voor de gepeste. Pester wordt geconfronteerd met maatregelen die overwogen worden.
9. In extreme gevallen kan aan de ouders verzocht worden een andere school te zoeken.

Hierbij kan gebruik gemaakt worden van behulpzaam gedrag van de leerkracht tijdens conflicten:

- Duidelijk maken dat een conflict positieve kanten heeft. Het is belangrijk dat je conflicten ziet als het onvermijdelijke resultaat van de interactie tussen mensen met uiteenlopende waarden en normen. Je eigen houding ten aanzien van conflicten is dus belangrijk. Wanneer zich conflicten voordoen in de groep, is het belangrijk de leerlingen te leren op een constructieve wijze met conflicten om te gaan.
- Leerlingen die conflictsituaties niet aankunnen, steunen en geruststellen. Sommige kinderen zullen zenuwachtig of misschien zelfs overstuur raken. Geef aan dat je hun ongerustheid of angstgevoelens wel begrijpt, maar verzeker hen er tevens van dat de meningsverschillen

goed aangepakt zullen worden en dat het niet de bedoeling is dat kinderen gekwetst worden.

- Niet autoritair worden.
- Gebruik maken van actief luisteren. Let erop dat je goed naar de kinderen luistert en dat ze ook goed naar elkaar luisteren.
- Reageren op de gevoelens die aan de woorden van leerlingen ten grondslag liggen. Laat merken dat je begrijpt en accepteert welke gevoelens er achter de woorden van de kinderen schuilgaan.

Begeleiding van de gepeste leerling:

- (Kind)gesprek over het pestgedrag (medeleven, luisteren en doorvragen).
- Sterke kanten van het kind benadrukken.
- Nagaan welke oplossingen het kind zelf wil.
- Kind niet in uitzonderingspositie plaatsen.
- Afspraken maken over volggesprek.
- Afspreken dat er met de ouders wordt gesproken.

Begeleiden van de pester:

- Gesprek over pestgedrag (wat? hoe? waarom? wanneer? met wie?).
- Laten inzien wat het effect is voor de gepeste.
- Positieve kanten van de gepeste benadrukken.
- Samen praten over gewenst gedrag en het maken van keuzes.
- Excuses aanbieden.
- Afspraken maken over vervolggesprek.
- Afspreken dat er met de ouders wordt gesproken.

Adviezen aan ouders

Aan alle ouders:

- Neem het probleem serieus
- Praat erover hoe kinderen met elkaar omgaan
- Corrigeer uw kind als het anderen buitensluit
- Neem andere ouders serieus
- Informeer de school bij (mogelijk) pestgedrag
- Ouders en school moeten samen het probleem aanpakken en oplossen

Aan ouders van kinderen die pesten:

- Sluit uw ogen niet voor signalen
- Raak niet in paniek; praat er over met uw kind (signalen, oorzaken, effecten)
- Corrigeer uw kind en benadruk het gewenste gedrag van uw kind
- Neem onmiddellijk contact op met school en bespreek een gemeenschappelijke aanpak

Aan ouders van gepeste kinderen:

- Bespreek opgevangen signalen direct met uw kind
- Blijf in gesprek over dagelijkse ervaringen
- Neem contact op met ouders van de pester
- Pesten op school bespreken met de leerkracht
- Steun uw kind in het idee dat er een einde komt aan het pesten

Regels voor alle kinderen:

(past binnen de hoofdregel "Iedereen hoort erbij")

- Geen opmerkingen maken over uiterlijk of kleding

- Niemand buitensluiten
- Blijf van andermans spullen af
- Niemand uitschelden of uitlachen
- Niet roddelen over elkaar
- Respectvol met elkaar omgaan
- Elkaar geen pijn doen
- Probeer ruzies met elkaar uit te praten
- Bij pesten ouders en meester/juf inlichten
- Nieuwe kinderen goed ontvangen
- Wat jij niet fijn vindt, doe dat ook niet bij een ander

Deze regels gelden in de klas, op het plein en ook buiten schooltijd. Ouders en leerkrachten stellen zich solidair op, zodat alle kinderen zich op onze school veilig voelen en met plezier naar school gaan. Elk jaar worden de schoolregels in alle groepen besproken. De regels hangen zichtbaar in alle klassen. Als de omstandigheden er aanleiding toegeven, kan een bepaalde regel nog eens extra belicht worden.

Meldcode

Mocht er een vermoeden zijn van huiselijk geweld of kindermishandeling, dan worden de stappen van de meldcode gevolgd (zie afbeelding). Een uitgebreidere toelichting is te vinden in het [Stappenplan meldcode kindermishandeling en huiselijk geweld](#).

Contactpersonen

Vanuit het team:

Linda Kruiper

l.kruiper@mijnplein.nl

0529 - 401 495

werkdagen: dinsdag, woensdag,
donderdag

Vanuit ouders:

Fleur Schilt

ROUTEKAART DALFSEN

AANPAK BIJ SIGNALERING VAN HUISELIJK GEWELD EN KINDERMISHANDELING

MELDCODE

- 1 Signaleren en kindcheck**
Verzamel alle aanwijzingen die je vermoeden onderbouwen.
Check of er kinderen betrokken zijn.
- 2 Collegiale consultatie**
Bespreek je vermoedens met en/of vraag advies aan een collega.
Vraag zo nodig advies aan **Veilig thuis**.
- 3 In gesprek**
Bespreek je vermoedens met de persoon waar het om gaat.
- 4 Wegen van de situatie**
Schat het risico, de ernst en de aard van de onveiligheid in, op basis van de informatie uit de eerste 3 stappen.
- 5 Beslissen**
A Melding bij **Veilig thuis**
B In overleg met **Veilig thuis** zelf hulp organiseren en monitoren. Bespreek je melding bij voorkeur vooraf met de persoon waar het om gaat.

BIJ ACUUT GEVAAR: BEL ALTIJD 112

IETS DOEN MET DE SIGNALLEN:

MELDEN?

Veilig Thuis IJsselland **0800 - 2000**
Voor advies en melding, zowel voor direct betrokkenen als professionals www.vtj.nl

ZELF HULP ORGANISEREN?

Politie **0900 - 8844**
Voor het doen van aangifte, voor ondersteuning en bescherming www.politie.nl

Samen Doen in Dalfsen **0529 - 48 8388**
Voor al uw vragen op het gebied van hulp en ondersteuning voor jeugd en volwassenen www.samendoenindalfsen.nl

Kadera aanpak huiselijk geweld **088 - 422 2495**
Voor (nood)opvang, hulp bij mensen thuis en deskundigheidsbevordering www.kadera.nl

Tactus **088 - 382 2887**
Verslavingszorg www.tactus.nl

Stichting De Kern **038 - 456 9700**
Algemeen maatschappelijk werk www.stdekern.nl

Centrum Seksueel Geweld **0800 - 0188**
Voor hulp en zorg na seksueel geweld www.centrumseksueelgeweld.nl

Afdeling maatschappelijke zorg GGD IJsselland **038 - 428 1550**
O.a. bemoeizorg aan volwassenen, gezinnen en jongeren die in een zorgwekkende toestand verkeren www.ggdijsselland.nl (maatschappelijke zorg)

Sensor **038 - 426 8999**
Voor emotionele ondersteuning via de telefoon, chat en mail www.sensor.nl

Kindertelefoon **0800 - 0432**
Voor telefonische hulp aan kinderen en jongeren tot 18 jaar www.kindertelefoon.nl

EXTRA TOOLS

Maak gebruik van de signalenkaart op www.signalenkaart.nl, kijk op www.meldcode.nl en/of download de Meldcode VWS-app.

ONTTOEGANG OP Google Play
Verkrijgbaar in de App Store

gemeente **Dalfsen**

Bijlage 1: basiskennis en inzichten in de psychologische ontwikkeling van kinderen in de basisschoolleeftijd

Groep 1 en 2 (vier en vijf jaar)

Karakteristieke eigenschappen

De kleuter:

- Is vrij van emotionele belemmeringen; hij durft en is niet bang om te falen.
- Heeft zelfvertrouwen, voelt zich vaardig en competent en weet wat hij wel/niet kan.
- Heeft een eigen ik, streeft naar zelfstandigheid en wil dingen zelf doen.
- Is het middelpunt, er is sprake van egocentrisme.
- Weet wat goed/fout is, als straf en belonen op een consequente en liefdevolle manier zijn gehanteerd.
- Vanaf deze leeftijd impulsiviteit sterker bij jongens.

Ontwikkelingstaken:

- Ontwikkelen van een persoonsidentiteit; de kleuter wil zelf alles, op zijn eigen manier, ontdekken.
- Ontwikkelen van moraliteit; besef dat de omgeving regels stelt waaraan hij zich moet houden. De betekenis van de regel is nog niet duidelijk, het directe gevolg in de vorm van straf of beloning wel.
- Afname van het egocentrisme en toename van sociale cognitie; met anderen rekening houden, leren samen te spelen.
- Begrip krijgen voor perspectief van de ander.

Morele ontwikkeling

Piaget: het jonge kind ervaart de regels als absoluut en leert inzien dat deze moeten worden nageleefd om straf te voorkomen. Regels zorgen voor de structuur, duidelijkheid en veiligheid die het kind nodig heeft voor verdere groei en ontwikkeling.

Kleuters beschikken in bepaalde mate al wel over moreel beoordelingsvermogen. Het zich houden aan de regels berust volledig op externe factoren, voor de kleuter het straffen en belonen.

Voor ouders en leerkrachten ligt hier de belangrijke taak om schuldbesef uit te lokken. Door de nadruk te leggen op negatieve gevolgen voor het slachtoffer, leert het kind om zich in te leven in de gevoelens van de ander en begrip te krijgen voor het perspectief van de ander. Op deze manier zal het zich gaan houden aan de gestelde regels.

Sociale ontwikkelingsmijlpalen

In de kleuterperiode verschuift de nadruk van het egocentrisch perspectief naar het perspectief van de ander. Het jonge kind zal leren dat zijn eigen perspectief en gevoelens anders kunnen zijn dan die van de ander. Het hebben van zelfkennis en kennis over anderen en een groeiende kennis van sociale situaties staan aan de basis en zijn tevens voorwaarden voor het ontwikkelen van sociale vaardigheden.

Emotionele ontwikkelingsmijlpalen

De kleuter leert basisemoties bij zichzelf en bij anderen herkennen en benoemen. Hij leert de opeenvolging oorzaak – emotie – gevolg bij zichzelf en bij anderen herkennen en er ontstaat inlevingsvermogen. Voor inlevingsvermogen moet de kleuter dus een behoorlijke kennis van emoties hebben, ook van de complexere emoties schuld en schaamte, ook wel morele emoties genoemd.

Cognitieve ontwikkeling

In deze fase is het denken nog niet helemaal logisch en systematisch, onder meer vanwege het egocentrisme en het gebrek aan perspectiefneming. De kleuter ziet nog weinig oorzaak-gevolg verbanden en als hij deze verbanden ziet, dan speelt hijzelf hierin het middelpunt.

Spel

Spel krijgt steeds meer een sociaal karakter. Er wordt steeds meer met andere kinderen gespeeld en de kleuters leren steeds beter om met anderen rekening te houden en samen te spelen. Mimespelen, na-apen, groepsspelen waarbij emoties en het herkennen daarvan een rol spelen, zijn voor deze kinderen belangrijk.

Groep 3 tot en met 6 (zes tot en met negen jaar)

Karakteristieke eigenschappen:

- Er ontstaan (vooral sekse-gebonden) vriendschappen en groepen in de klas die nog flexibel van aard zijn.
- Kinderen gaan zich met elkaar vergelijken. Sociale vergelijking vormt de basis van het zelfbeeld. De groep wordt erg belangrijk.
- De kinderen ontwikkelen een samenhangend zelfbeeld, hetgeen naar voren komt in een groeiend zelfvertrouwen.
- Kinderen leren zich te houden aan de gestelde regels op school en thuis. Deze bieden immers structuur en veiligheid in de voor hen steeds groter wordende wereld.

Ontwikkelingstaken:

- Zowel in de klas als in vrije sociale situaties leren omgaan met andere kinderen en vriendschappen aangaan.
- Leren invoelen en inleven in de ander, perspectief leren nemen.
- Leren reguleren van emoties.
- Op basis van sociale vergelijking een eigen identiteit en zelfbeeld ontwikkelen.
- Flexibel leren omgaan en zich houden aan de gestelde regels op school en thuis.
- Inzicht en gevoel voor lichaamstaal bij zichzelf en de ander, lichaamstaal leren lezen.
- Grenzen ervaren, begrijpen, stellen en indien nodig verleggen.

Morele ontwikkeling

Kinderen in deze leeftijdsfase maken in hun moreel redeneren een belangrijke ontwikkeling door. Ze worden niet meer gemotiveerd door het vermijden van straf, maar gaan zich naar de regels gedragen 'omdat dit zo hoort' en om sociale waardering van anderen te krijgen. Er ontstaat in deze periode ook een groot rechtvaardigheidsgevoel. Dit valt goed te herkennen in het spel, waarbij regels een belangrijke rol gaan spelen en streng worden toegepast. Een regel is een regel, die kan niet zomaar worden aangepast (ook niet door een leerkracht).

Vooral in de hogere groepen van de middenbouw hecht een kind veel belang aan waardering van de andere kinderen van de klas of groep. Dit is dan een grote motivatiebron om zich te houden aan de regels. In deze periode worden ook de bedoelingen meegenomen in een morele redentatie. Dit is een belangrijke ontwikkeling, waarin het zwart-wit beeld tussen goed en fout gedifferentieerd en beredeneerd wordt naar de intenties van degene die de morele overtreding maakt.

Sociale ontwikkeling

In deze periode neemt het egocentrisch perspectief af en kan een kind zich steeds beter inleven in de situatie van de ander, het gaat gedachten, gevoelens en wensen van de ander in diens perspectief plaatsen. Geleidelijk aan leert het kind hier meer oog en oor voor te hebben en leert het hier in verschillende sociale situaties ook daadwerkelijk rekening mee te houden.

In deze periode ontstaan de eerste vriendschappen op basis van loyaliteit en wederzijdse steun.

Emotionele ontwikkeling

Kinderen in de middenbouw leren hun emoties steeds beter reguleren. Omdat het kunnen en leren beheersen van emoties nu een reële optie is die veel narigheid kan voorkomen, zijn kinderen ook intern gemotiveerd om dit te leren.

In eerste instantie wordt het reguleren van de emoties bewerkstelligd door hardop tegen zichzelf te praten. Pas in een later stadium kunnen de kinderen hun emoties reguleren door middel van 'interne spraak' (zelfreflectie).

Cognitieve ontwikkeling

In deze periode speelt taal een belangrijke rol. Door veel met taal om te gaan leert het kind om in praktische situaties logisch te redeneren. Hierdoor neemt het probleemoplossend vermogen toe. Kinderen leren nu ook zich steeds beter te concentreren op een taak en ze zijn beter in staat om prikkels die niet nodig zijn, te negeren. Concentratie is een basisvoorwaarde voor effectieve leerstofopname. Ook hier geldt weer dat het leren centreren en gronden tijdens de Rots en Waterlessen, de kracht en rust in het lijf leren ervaren en ontwikkelen, bij elke leerproces van fundamenteel belang zijn.

Spel

Binnen het spel worden spelregels, en dan met name het aanvaarden van en zich houden aan spelregels, steeds belangrijker. Deze spelregels zijn noodzakelijk om rekening te houden met de andere kinderen in het spel. Hiervoor moet het egocentrisch perspectief losgelaten kunnen worden. Het competitie-element wordt steeds belangrijker, wat op zich niet slecht is. Als leerkracht stimuleer je kinderen wel om hun uiterste best te doen, maar leg je de focus niet te veel op winnen en verliezen. In Rots en Water is dit de 'kleine vraag'. De aandacht zal meer liggen op de kwaliteiten die nodig zijn voor de prestatie en wat je leert van de oefening (de 'grote vraag').

Fysiek-emotionele ontwikkelingsweg en verbaal-emotionele ontwikkelingsweg

Jongens houden van meer activiteit om de simpele reden dat zij zich via spel ontladen, emoties leren reguleren, zelfkennis opdoen en vriendschappen ontwikkelen. Taal komt voor hen werkelijk pas op een tweede plaats. Deze ontwikkelingsweg wordt door Ykema de fysiek-emotionele ontwikkelingsweg genoemd.

Meisjes komen sneller tot taal dan jongens, leren eerder spreken en schrijven en kunnen makkelijker dan jongens emoties en gevoelens verwoorden en vriendschappen opbouwen door met elkaar over zaken te praten. Deze ontwikkelingsweg noemt Ykema de verbaal-emotionele ontwikkelingsweg. Rots en Water kenmerkt zich erin dat het deze twee ontwikkelingswegen samen wil brengen. Bij jongens zal de balans meer moeten doorslaan naar het fysieke aspect, door veel verschillende oefeningen te doen met minder herhaling. Meisjes worden juist meer uitgedaagd tot actie, om emoties en gevoelens te uiten via spel en beweging. Er kan worden gekozen voor meer herhaling voor het zelfvertrouwen.

Groep 7 en 8 (negen tot en met twaalf jaar)

Karakteristieke eigenschappen:

- Het kind wil zelfstandig zijn, zelf beslissingen nemen en zichzelf binnen de groep profileren.
- De fysieke verschijning wordt belangrijker en is van invloed op het zelfbeeld.
- Er ontstaan (h)echte, vooral sekse-gebonden vriendschappen.
- Het bij een groep horen is belangrijk.
- De opgelegde (morele) regels worden vaker bediscussieerd.

Ontwikkelingstaken:

- Het ontwikkelen en onderhouden van (h)echte vriendschappen;
- Het leren omgaan met de eigen rol binnen een groep;
- Het ontwikkelen van een sociale identiteit;
- Het ontwikkelen van zelfreflectie en zelfkennis;
- Het leren inzien en aanvaarden van een eigen verantwoordelijkheid in het maken van eigen keuzes en beslissingen.

Keuzes maken kan alleen als je in jezelf een solide basis ervaart waarop je kunt steunen en terugvallen. Je moet jezelf goed kennen om een goede, weloverwogen keuze te kunnen maken. Ook hierin is Rots en Water van groot belang; het helpt kinderen met het opbouwen van een positief en stabiel zelfbeeld. Het gevoel competent te zijn tijdens spel, oefening en communicatie maakt het makkelijker om tot keuzes te komen.

Morele ontwikkeling

In deze fase van de ontwikkeling worden regels niet meer als vanzelfsprekend beschouwd. Ze worden ter discussie gesteld en grenzen worden opgezocht. Kinderen gaan hun eigen verantwoordelijkheden inzien in het naleven van waarden en normen, ongeacht wat de anderen hiervan vinden. Kinderen bezitten nu in principe de sociaal-cognitieve vaardigheden om los van een heersende groepsnorm de eigen morele principes te hanteren in beslissende situaties. Het uitvoeren in de praktijk blijkt (ook voor menig volwassene!) nog erg lastig te zijn.

Sociale ontwikkeling

In geen andere leeftijdsfase wordt er zo veel belang gehecht aan het behoren bij een groep. Groepsdruk en pesten liggen hierdoor op de loer. Doordat kinderen graag bij een groep willen horen, kunnen ze hun eigen morele principes aan de kant schuiven om niet buiten de groep te willen vallen. Het is daarom van belang om de Rots en Water lessen in groep 5 en 6 te laten focussen op het samen dingen doen en het bouwen aan een hechte en veilige groep. In groep 7 en 8 moeten expliciete oefeningen worden gedaan om pesten in een klas te voorkomen of te doen verminderen. Pesten moet worden begrepen en behandeld als een groepsproces. Er ontstaat ook verschil tussen jongens- en meisjesgroepen. Vriendschappen in meisjesgroepen zijn gebaseerd op relaties en zorg voor anderen en nemen de vorm aan van een 'bijkorfstructuur', waarin de koningin-bij de leider is en afhankelijk van haar leiderschap de sfeer in de groep bepaalt. Bij jongens speelt rechtvaardigheid en competitie een grotere rol en meten zij zich onderling met fysieke kracht. Bij jongens is er ook meer ruimte voor een (afwijkend) individu binnen de groep, bij meisjes is die ruimte er minder.

Emotionele ontwikkeling

In de groepen 7 en 8 speelt sociale angst, angst voor situaties op school en andere sociale situaties de grootste rol. Dit is goed te begrijpen, want kinderen voelen een grote druk om 'erbij' te horen. Oudere kinderen reguleren hun emoties verschillend. Daarbij kan sprake zijn van overcontrole (vooral bij meisjes), of ondercontrole (meer bij jongens). Overcontrole van emoties kan leiden tot vermijdend gedrag en wordt vaak gerelateerd aan internaliserende problematiek. Bij ondercontrole is er juist te weinig remming van de emoties, wat kan leiden tot driftbuien, woede en aandachtsproblemen. Voor de Rots en Water-lessen betekent dit dat er in het lesgeven aan meisjes een sterkere focus mag zijn op het uiten van emoties en het naar buiten brengen van de aan deze emoties gekoppelde energie. Bij jongens kan meer aandacht zijn voor het leren omgaan met hun energie. Het is daarom juist belangrijk, om met deze energie contact te maken, deze te leren beheersen en beheersen en positief te leren inzetten.

Cognitieve ontwikkeling

Kinderen moeten nu logisch kunnen redeneren over problemen die concrete situaties betreffen. Het kind kan beter gaan begrijpen wat het betekent om in een bepaalde situatie als rots of als water te reageren, het kan de consequenties van eigen gedrag goed voorzien en kan daarom tot weloverwogen keuzes komen.

Spel

Kinderen in deze leeftijd stemmen hun activiteiten op elkaar af om een gemeenschappelijk doel te bereiken (associatief spel). Er wordt onderhandeld over regels, taakverdeling, enz. Hierbij valt goed te zien welke rol individuele kinderen op zich nemen.

Seksualiteit

Rond het tiende jaar begint bij meisjes de groeispurt, hetgeen de start van de puberteit inluidt. Bij jongens is dit later, zo rond hun twaalfde jaar. Vaak hebben jongens die vroeg beginnen met de groeispurt een positief zelfbeeld, terwijl meisjes juist een negatief zelfbeeld ontwikkelen vanwege de onzekerheid die de uiterlijke verschillen met zich meebrengen.

Samen leren spelen ligt ten grondslag aan het vermogen om op latere leeftijd met de ander(en) respectvol samen te zijn en samen te leven. Het vermogen om als puber, jongvolwassene en volwassene met vertrouwen en zelfvertrouwen relaties aan te gaan, eigen keuzes te maken en een eigen weg te gaan, wordt bij het jonge kind al spelenderwijs ontwikkeld.

Bijlage 2: Fases van groepsvorming

